

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
-------------	---

Część I

Uwarunkowania nierówności społeczno-ekonomicznych w świecie współczesnym

Ks. Władysław Majkowski, Od klas w systemie socjalistycznym do klas pазernego kapitalizmu	11
Marek Lisiecki, Zagrożenia społeczno-ekonomiczne bezpiecznego bytu oraz rozwoju obywateli. Sposoby przeciwdziałania	25
Ks. Janusz Węgrzecki, Między deklaratywną neutralnością światopoglądową państwa a faktyczną nierównością traktowania przekonań religijnych	38
Ks. Wojciech Sadłoń, Nierówności kognitywnych przejawów religijnego kapitału społecznego w Polsce	56
Kinga Lendzion, Bariery rozwoju Afryki subsaharyjskiej na początku XXI wieku.	79
Andrzej Gąsowski, Nierówności społeczne w postapartheidowskiej Republice Południowej Afryki.	93
Ks. Artur Wysocki, Zmiana pozycji ChRL w gospodarce światowej a nierówności wewnętrzne i ich znaczenie dla perspektyw rozwoju kraju. . .	113
Agnieszka Łukasiewicz-Kamińska, Ewolucja cywilizacji – od społeczeństw feudalnych do informacyjnych	130
Mariusz Baranowski, Oblicza socjoekonomicznych nierówności – procesy prekaryzacji pracy	145

Część II

Nierówności społeczne w wymiarze kultury i przestrzeni życia społecznego

Marcin Choczyński, Płeć/ <i>gender</i> a ponowoczesny podział pracy	159
Sylvia Michalska, Kobiety wiejskie dawniej i dziś – nowe szanse czy nowe ograniczenia?	180

Stanisław Mordwa, Przemienne i demograficzne uwarunkowania zróżnicowania poczucia bezpieczeństwa mieszkańców miasta	193
Agnieszka Rochmińska, Centra handlowe – czy miejsca dla wszystkich? Przykład – C.H. Manufaktura w Łodzi.	209
Bartosz Łukaszeński, Wzajemne zależności pomiędzy czynnikami nierówności społecznych w przestrzeni miejskiej. Subkultury młodzieżowe, segregacja społeczno-przestrzenna, gettoizacja, wykluczenie społeczne.	221
Olga Kotowska-Wójcik, Nierówne szanse uczestnictwa w kulturze na przykładzie badania: Europejska Noc Muzeów, Warszawa 2013	234
Wojciech Klimski, Styl życia – wskaźnik zróżnicowania społecznego	247
Mária Suríková, Nierealizowana dorosłość – wybór czy deprywacja?	269

Część III

Polityka państwa w zakresie przeciwdziałania nierównościami społecznymi

Tadeusz Kamiński, Nierówności społeczne w państwie opiekuńczym	295
Andrzej Ochocki, Koszty utrzymania dziecka a dochody gospodarstw domowych w Polsce.	308
Ks. Jarosław Koral, Wtórne bezrobocie przyczyną marginalizacji rodziny polskiej	320
Marcin Zarzecki, Zastosowanie modeli predykcyjnych w analizach regionalnych rynków pracy.	329
Bartosz H. Olszewski, Wykluczenie cyfrowe w kontekście społecznych uwarunkowań rynkowych i administracyjnych.	347
Elżbieta Bojanowska, Uwarunkowania ekonomiczne życia seniorów w Polsce.	367
Marta Luty-Michalak, Proces starzenia się ludności wyzwaniem dla współczesnej Europy	389
Piotr Zawada, Mirosław Cieśla, Współczesne spółdzielnie socjalne – narzędzia polityki rynku pracy na przykładzie projektów realizowanych przez Rzeszowską Agencję Rozwoju Regionalnego SA (RARR SA)	405

WSTĘP

Nierówności społeczne od zawsze związane są z życiem społecznym i od najdawniejszych czasów towarzyszyła im refleksja – najpierw przednaukowa, a potem naukowa, będąca próbą zrozumienia, dlaczego powstają, czym są, jakie skutki powodują, czy i w jaki sposób można próbować je niwelować. Oddana w ręce Czytelnika książka *Nierówności społeczne we współczesnym świecie* wpisuje się w ten nurt badawczy, koncentrując się wokół szeroko rozumianej problematyki nierówności społecznych, począwszy od ich wymiaru globalnego, poprzez wymiary regionalne, lokalne, aż po najmniejsze wymiary, ale wcale nie najmniej ważne – grupowe i indywidualne. Tej wędrówce i zmianie skali towarzyszy skupienie się zwłaszcza na tych podmiotach życia społecznego, które nierównościami zostają dotknięte, zazwyczaj najsłabszymi, nie do końca potrafiącymi sobie poradzić z dynamicznie zmieniającą się rzeczywistością. Książka ma charakter interdyscyplinarny, a głos na temat nierówności obecnych w życiu społeczeństw i jednostek zabierają przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych, nie tylko socjologów (choć tych jest większość), ale też politologów, teologów, ekonomiści, przedstawiciele pracy socjalnej, geografowie społeczni i demografowie.

Problematyka nierówności w dzisiejszym świecie została zgrupowana w trzech częściach, z których pierwsza prezentuje uwarunkowania nierówności społecznych, druga ukazuje je w wymiarze kultury i życia społecznego, trzecia zaś zwraca uwagę na politykę państwa zmierzającą do przeciwdziałania nierównościami. Podejmowane przez Autorów zagadnienia szczegółowe dotyczą – jak już powiedziano – nierówności społecznych w różnej skali, począwszy od analizy państw rozwijających się i relacji światowych, poprzez dyskusję nad problematyką klas i warstw społecznych, problematykę zróżnicowania społecznego zarówno w Polsce jak i na świecie, marginalizacji, ubóstwa i wykluczenia społecznego, nierówności związanych z rasą i przynależnością etniczną, aż do nierówności łączących się z życiem społeczności lokalnych, czy to w aglomeracjach

miejskich, czy na terenie obszarów wiejskich, jak również z życiem i sytuacją osób w różnym wieku, szczególnie ludzi młodych i ludzi starych.

Mamy nadzieję, że tak bogata i zróżnicowana zawartość książki pozwoli nie tylko na interesującą lekturę i poszerzenie wiedzy na temat nierówności społecznych, wciąż wszak występujących w dzisiejszym nowoczesnym i zurbanizowanym świecie, ale również ukaże, jakie są sposoby i szanse rozwiązywania problemów związanych z występowaniem nierówności. Naiwnością byłoby sądzić, że nierówności, które były, są i będą, uda się całkowicie wyeliminować, ale niewątpliwie można i trzeba podejmować skuteczne działania zmierzające do zmniejszenia ich rozmiarów.

*Agnieszka Wołk
Anna Potasińska*

Część I

Uwarunkowania nierówności społeczno-ekonomicznych w świecie współczesnym

OD KLAS W SYSTEMIE SOCJALISTYCZNYM DO KLAS PAZERNEGO KAPITALIZMU

Wstęp

Problem nierówności społecznych jest jednym z najbardziej ciekawych socjologicznie i jednocześnie społecznie ważkich. Nikt, kto mieni się socjologiem, nie może nie podjąć tego problemu w ramach swoich badań i analiz społecznych i jednocześnie nie może tej kwestii bagatelizować, uznając ją za problem społecznie nieodczuwalny. Nierówności są bowiem integralną częścią społecznego systemu i społecznej struktury. Wręcz stanowią sedno tej ostatniej. Można się nawet zastanawiać, czy istniał kiedykolwiek okres w dziejach człowieka, kiedy społeczne nierówności były nieobecne w życiu ludzkich zbiorowości. Przeciwnie, jest rzeczą pewną, że w miarę rozwoju społeczeństw coraz bardziej pogłębia się ich stratyfikacja. Nawet w społeczeństwach komunistycznych, stworzonych na wzór Sowieckiej Rosji, które w założeniu miały być społeczeństwami bezklasowymi, ukształtowała się nowa forma nierówności, odczuwana bardziej niż w społecznościach w systemie kapitalistycznym.

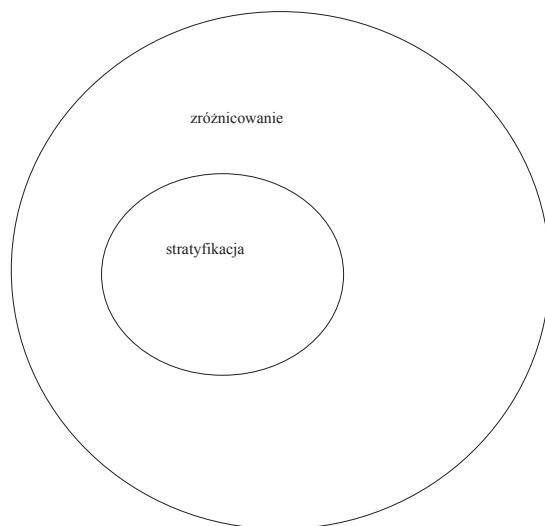
Powrót do systemu kapitalistycznego po komunistycznych doświadczeniach w państwach Europy Wschodniej ogólnie, a społeczeństwa polskiego w szczególności, stworzył nową sytuację, w której formował się nowy system nierówności, przypominający pod wieloma względami dziewiętnastowieczny pазerny kapitalizm w Anglii. Jeszcze obecnie, 25 lat od początków transformacji systemu, zachował on wiele pierwotnych cech. Dynamika tego procesu jest bardzo duża.

Czy zatem istniało kiedyś społeczeństwo bezklasowe? Czy takie jest w ogóle do pomyślenia? W jakim stopniu nieudany eksperyment w tym zakresie był system socjalistyczny, który miał torować drogę do wspólnoty bezklasowej? Jak wygląda struktura społeczna w Polsce, uformowana po zmianach ustrojowych po 1944 roku? – oto podstawowe zagadnienia, które zostaną zaprezentowane – skrótowo siłą rzeczy – w niniejszym artykule.

1. Społeczne zróżnicowanie i społeczna stratyfikacja

Jedną z najbardziej widocznych charakterystyk każdej ludzkiej zbiorowości jest zróżnicowanie jednostek i grup społecznych. Ludzie różnią się między sobą pod tak wieloma względami, że trudno nawet byłoby je wyliczyć: poczynając od zewnętrznego wyglądu, poprzez uzdolnienia, stan zdrowia, siłę fizyczną, a na bogactwie i władzy kończąc. Na dobrą sprawę nie tylko nie ma dwóch jednakowych jednostek, ale nie ma prawdopodobnie ani jednej cechy, która w jednakowym stopniu charakteryzowałaby dwie jednostki. Nawet daleko idące podobieństwo pomiędzy jednostkami jest zawsze tylko pomniejszonym stopniem różnicy, która zachodzi między nimi.

Trzeba jednak zauważyć, że nie każde zróżnicowanie pociąga za sobą społeczne następstwa, nie będące dla jednostki obojętne, czyli jest społecznie odczuwane. Można przyjąć, że społecznie obojętnym jest kolor oczu czy włosów jednostki, ale społecznie nie jest dla niej obojętny stan zdrowia, umiejętność pełnienia określonych ról, posiadane dobra ekonomiczne czy władza. Sytuację, kiedy jednostki różnią się między sobą pod jakimkolwiek względem, określa się jako społeczne zróżnicowanie; gdy zaś jednostki różnią się między sobą pod ważnymi społecznie względami, wtedy mówi się o społecznej stratyfikacji. Oznacza to, że każdy rodzaj społecznej stratyfikacji jest społecznym zróżnicowaniem, ale nie każde zróżnicowanie pociąga za sobą społeczną stratyfikację. Graficznie można to przedstawić w następujący sposób.

Schemat 1. Zróżnicowanie a stratyfikacja

W nowoczesnym społeczeństwie elementem różnicującym ludzi są statusy społeczne, czyli społeczne pozycje, wynikające z pełnionych ról, przede wszystkim zawodowych. To wykonywany zawód w zdecydowanej mierze decyduje o zarobkach, prestiżu społecznym, autorytecie, a nierzadko i władzy politycznej. Z tej racji nowoczesne społeczeństwo jest ustrukturyzowane hierarchicznie. Warstwy (*strata*) są określane jako wyższe lub niższe w zależności od pozycji na skali strukturyzujących czynników. Sposób zdobycia danej pozycji jest kwestią drugorzędną. Nie jest natomiast rzeczą bez znaczenia możliwość osiągnięcia przez poszczególne jednostki tych pozycji.

Kiedy warstwa struktury społecznej staje się klasą społeczną? Karol Marks dla wyjaśnienia tej zmiany użył terminu „klasa w sobie” i „klasy dla siebie”. Klasę w sobie tworzą jednostki, które łączy fakt podzielenia podobnych warunków, a więc społeczny status; zbiorowość ta nie jest jednak „świadoma” własnych interesów w opozycji do interesów innych klas, a zatem nie jest też politycznie zorganizowana; klasa w sobie staje się klasą dla siebie wtedy, gdy taką świadomość odrębnych interesów zdobędzie i stanie się polityczną siłą poprzez polityczne zorganizowanie¹.

Socjologowie zastanawiają się, czy kiedykolwiek istniało społeczeństwo bezklasowe, a nawet czy w ogóle jest ono możliwe. Społeczeństwem bezklasowym mogły być wspólnoty o bardzo niskim poziomie rozwoju: zbieractwa czy polowania. Tylko bowiem na tym poziomie nie ma miejsca nadwyżka „produkcji”, która przywłaszczona przez określone jednostki prowadziłaby do społecznie ważkiego między nimi zróżnicowania. Jednostki produkują (zdobywają) jedynie minimum, które w całości jest przez nie konsumowane. Nie występują zatem czynniki stratyfikujące. W tym kontekście pojawiają się jednak dalsze pytania. Czy nawet tego rodzaju wspólnoty są całkowicie wolne od czynników stratyfikujących? Czy siła fizyczna pozwalająca nabywać więcej pożywienia lub posiadanie umiejętności sztuki polowania nie stwarzają zaczątków stratyfikacji? Wydaje się, że odpowiedź może być tylko jedna – pozytywna. W konsekwencji można przyjąć, że w każdym społeczeństwie istnieją czynniki stratyfikujące; inną kwestią jest ich liczba i siła.

W starożytnych i średniowiecznych społeczeństwach status społeczny był dziedziczny. Był statusem rodu czy rodziny. U przedstawicieli zbiorowości statusowych istniała wyostrzona świadomość przynależności do tej zbiorowości oraz różnic, jakie ją dzielą od innych zbiorowości mających wyższy lub niższy status społeczny. W ten sposób ukształtowała się społeczność stanowa

---

¹ W. Majkowski, *People's Poland. Patterns of Social Inequality and Conflict*, Westport 1985, s. 8.

społeczeństwa preindustrialnego. Jej fundamentem był zwyczaj, co powodowało, że w takiej społeczności awans społeczny (przejście z jednego stanu do drugiego) był bardzo utrudniony, choć jednak – przynajmniej w szczególnych przypadkach – możliwy. Np. awans społeczny na drodze wstąpienia do stanu duchownego lub nobilitacja za wyjątkowe zasługi².

2. Klasy społeczne w komunistycznej Polsce

Według marksistowskiej teorii społecznej wyeliminowanie prywatnej własności środków produkcji jest warunkiem koniecznym stworzenia społeczeństwa bezklasowego. Gdy w państwach komunistycznych ogólnie, a w Polsce w szczególności, zostało to dokonane, zakładano, że tym samym zostało stworzone społeczeństwo bezklasowe, ponieważ wszyscy obywatele byli w tym samym stosunku do środków produkcji – byli ich współwłaścicielami ze względu na ich upaństwowienie. Przyjmowano też na wiarę, że nie tylko obywatele są równi względem prawa, ale że ma miejsce równość życiowych szans, wszystkim zagwarantowana została praca, dostęp do świadczeń zdrowotnych, a w konsekwencji został wyeliminowany konflikt strukturalny.

Założenie, iż klasy społeczne znikają po upaństwowieniu środków produkcji, okazało się podstawowym błędem metodologicznym, a nade wszystko było elementem komunistycznej propagandy. Rzecz w tym, że jak twierdzi Sten Tellenback, trzeba by empirycznie dowieść, że na to miejsce nie pojawiają się inne czynniki klasogenne³. I to jest dokładnie to, co się stało w społeczeństwach państw realnego socjalizmu. Powstał nowy rodzaj stratyfikacji, którego najważniejszą zmienną była władza polityczna. Już w latach pięćdziesiątych ubiegłego stulecia zwrócił na ten fakt uwagę Milovan Djilas⁴, który twierdził, że w systemach komunistycznych pojawiła się „nowa klasa”, właśnie w kontekście uczestnictwa we władzy politycznej. Nowa klasa decydowała o wszelkiej formie awansu społecznego: dostaniu się na studia, zdobyciu lepiej płatnej pracy, a nawet jakiegokolwiek pracy..., co w konsekwencji, w sposób jednoznaczny, wyznaczało szanse życiowe jednostki. Ten sposób „wyznaczania ról” leżał u podstaw kształtowania się specyficznej formy stratyfikacji, której sednem było powiązanie z elitą władzy, a nie wspólny z merytokracją system.

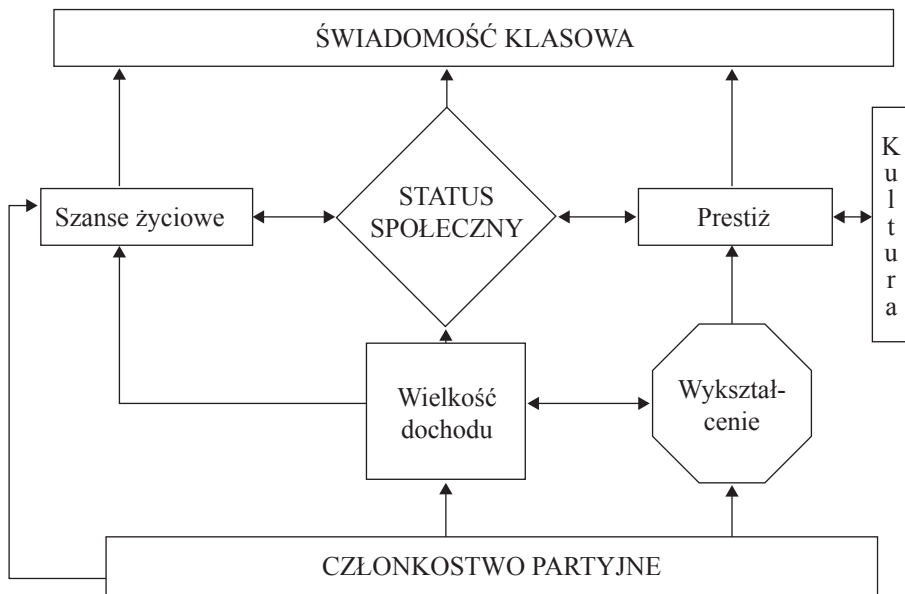
² Można zatem się zgodzić z Wilfredo Pareto, że w ramach każdej społeczności ma miejsce cyrkulacja elit, niezależnie od faktu, co jest jej motorem: rebelia, inwazja czy naturalne zmiany.

³ W. Majkowski, *Rodzina polska w kontekście nowych uwarunkowań*, Kraków 2010, s. 195.

⁴ M. Djilas, *The New Class*, New York 1957, s. 34.

Warunkiem awansu społecznego stał się konformizm względem elity władzy i akceptacja jej ideologii. W konsekwencji tak funkcjonujący system społeczny tzw. demokracji ludowych, w tym system polski, był zróżnicowany, skonfliktowany wewnątrz i wysoce niesprawiedliwy. Wyrazem tego były cyklicznie powtarzające się strajki i antysystemowe wystąpienia inteligencji i robotników⁵.

Teoretyczna propozycja M. Djilasa, aczkolwiek stanowi pewien krok w opisie klas społecznych w systemach socjalistycznych, nie do końca jednak tłumaczy strukturę społeczną tych społeczeństw. Rzecz w tym, że chociaż władza polityczna jest najważniejszym czynnikiem odpowiedzialnym za nowy system klasowy, to nie jedynym. Proponuje się zatem ujęcie tej struktury poprzez cztery zmienne: władza polityczna, bogactwo, wykształcenie i prestiż społeczny. Układ tych zmiennych prezentuje poniższy schemat.

Schemat 2. Układ zmiennych w systemie klasowym demokracji ludowych

Źródło: W. Majkowski, *Rodzina polska w kontekście nowych uwarunkowań*, Kraków 2010, s. 102.

Skoro w systemie demokracji ludowej o awansie społecznym ostatecznie decydowała przynależność partyjna, lepiej płatne stanowiska zawsze były

⁵ Zob. W. Majkowski, *Solidarity as a Climax of Post-World War II Workers' Movement in Poland*, w: *Poland's Solidarity Movement*, L. Biond, F. Mocha eds., Chicago 1984, s. 31-49.